

JUOZAS ŽILIONIS

Vilniaus pedagoginis universitetas

SEMANTINĖS LOGIKOS IŠTAKOS: ANZELMO KENTERBERIEČIO *DE GRAMMATICO*

The Beginnings of Semantics:
De grammatico by Anselm of Canterbury

SUMMARY

The article considers Anselm's of Cartenbury treatise *De grammatico* in which the beginnings of semantics are treated. Relying on Aristotle's categories and Priscian's grammar, Anselm analyzes the term *grammaticus* and explicates its double substantial and adjectival function by which that term signifies substance and quality together. By means of this analysis, Anselm manages to show that some semantic gap exists between the accidental terms and their meaning. Anselm explains the meaning of name in two ways: separating a name from its significance and considering its meaning as direct (*per se*) and indirect (*per aliud*). The treatise is written in the form of dialog between teacher and pupil, during which the latter is encouraged to develop his ability to independent critical thinking.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojamas Anzelmo Kenterberiečio traktatas *De grammatico*, kuriame atskleisti semantinės logikos pradmenys. Anzelmas, pasinaudodamas Aristotelio kategorijomis ir Prisciano gramatika, analizuoja terminą *grammaticus* ir atskleidžia jo dvigubą vardažodinę – daiktavardžio ir būdvardžio (substancijos ir kokybės išraiškos) – funkciją. Šio ir kitų tokio pat pobūdžio terminų taikymas tikrovės pažinimui substancijų ir rūšinių skirtumų pagrindu Anzelmui leido parodyti, kad tarp akcidentinių terminų ir jų savybių yra semantinis atotrūkis. Vardažodžio reikšmę Anzelmas aiškino dvejopai: pirma, pavadinimą atskirdamas nuo reikšmės; antra, vardažodžio reikšmę traktuodamas tiesiogiai (*per se*) ir netiesiogiai (*per aliud*). Traktatas parašytas didaktinio dialogo principu, kuriuo siekiama skatinti mokinio sava-rankišką loginį mąstymą.

RAKTAŽODŽIAI: Beko mokykla, Anzelmas Kenterberietis, *De grammatico*, vardažodžiai, substancija, semantika.
KEY WORDS: school of Bec, Anselm of Canterbury, *De grammatico*, names, substance, semantics.

DIALEKTIKA BEKO VIENUOLYNO MOKYKLOJE

XI a. Šiaurės Europoje viena žymiausių benediktinų vienuolyno mokykla įsikūrė Beko mieste, Normandijoje. Normandijos kunigaikščiai skyrė didelį dėmesį jaunuomenės švietimui ir ugdymui, kvietėsi mokslininkų ir mokytojų iš įvairių Europos kraštų. Beko mokykla visoje Europoje išgarsėjo kai 1045 m. jai pradėjo vadovauti Lanfrankas.

Lanfrankas gimė 1010 m. Italijoje, Pavijos mieste, teisėjų šeimoje. Jis mokėsi gramatikos, retorikos, dialektikos, vėliau Bolonijos mokykloje studijavo teisę. Baigęs studijas Lanfrankas dėstė Šartro ir Tūro mokyklose Prancūzijoje. Tapęs garsiu retoriu ir būdamas puikiu mokytoju, 1039 m. jis įsteigė savo mokyklą Normandijoje, Avranšo (Avranches) mieste. Į šią mokyklą iš visos Europos jaunuomenė vyko klausytis Lanfranko paskaitų.

Žinių apie Lanfranko atvykimą į Beką randame vienuolyno kronikoje. Ji byloja, kad naktį Lanfrankui einant mišku, jį užpuolė plėšikai, atėmė visą mantą ir nuogą pririšo prie medžio. Iš nevilties Lanfrankas pabandė melstis, tačiau atmintinai nežinojo nė vienos maldos. Toks išbandymas privertė Lanfranką apmąstyti ir naujai įvertinti savo gyvenimą. Jis suprato, kad daugelio mokslo dalykų išmanymas dar nereiškia nieko, kai kritišku momentu nesugebi sukalbėti trumpos maldelės, kurią moka kiekvienas kaimietis. Rytą kaimiečiai jį surado ir išlaisvino. Lanfrankas padėkojo kaimiečiams ir paklausė jų, kur arčiausiai yra pats neturtingiausias vienuolynas. Jam buvo nurodytas Beko vienuolynas.

Beko vienuolyną 1031 m. įkūrė riteris Herluinas ir tapo jo abatu. Į šį vienuolyną Lanfrankas atvyko 1042 m., jį priėmė pats abatas Herluinas. Tais pačiais metais Lanfrankas davė vienuolio įžadus. Kronikoje rašoma, kad Lanfrankas vienuolyne trejus metus nieko nedėstė, tik mokėsi nuolankumo, norėdamas įveikti savo išdidumą. Po trejų metų Lanfrankui tapus mokyklos *scholastiku*, popiežius Mikalojus II į Beko vienuolyną delegavo daugelį kapelionų mokytis retorikos ir dialektikos. Lanfranko mokiniai buvo žinomi to meto dialektikai – Guitmundas iš Aversos, Anzelmas iš Badžio ir kiti. Lanfranko mokiniu tapo ir būsimasis popiežius Aleksandras II. Levas Karsavinas, pabrėždamas mokinių pagarbą savo mokytojui, aprašo popiežiaus Aleksandro II poelgį. Tai vyko tuo metu, kai Lanfrankas buvo Kenterberio arkivyskupu. Išvydęs Lanfranką, popiežius atsistojo ir tarė: „šita garbė ne Canterbury arkivyskupui skiriama, bet Bec mokyklos mokytojui. Prie jo kojų su kitais mokiniais aš pats sėdėjau.“¹

Lanfrankas buvo gerai susipažinęs su Aristotelio traktatu *Kategorijos* ir Boetijaus logikos veikalais. Gramatikos ir dialektikos mokslai, paremti Aristotelio ir Boetijaus idėjomis, leido jam suvokti ir aiškinti apreiškimo slėpinius ir tuo išgarsinti Beko mokyklą. Šioje mokykloje Lanfrankas pirmiausia įteisino tradicinę doktriną. Lanfranko pažiūros iš esmės nesutapo su dialektiko Berengaro Turiečio (~1000–1088), Tūro mokyklos vadovo, samprotavimais. Berengaras tęsė Jo-

no Škoto Eriugenos ir vėlyvosios Karolingų mokyklos teologinę-filosofinę koncepciją, kurios atskiri postulatai prieštaravo visuotinės Bažnyčios doktrinai. Teologinių diskusijų metu Lanfrankas apkaltino Berengarą, kad jis klaidingai traktavo Aristotelio logiką, aiškindamas Eucharistijos slėpinį. Berengaras, apibūdindamas transsubstancijos doktriną, taikė jai Aristotelio substancijos ir akcidenčių kategorijas. Jis teigė, kad fizinis duonos ir vandens pavidalas atitinka akcidenčią, o stebuklingas Kristaus buvimas yra substancija. Pasak Aristotelio, akcidenčija negali keistis nepakitęs substancijai.² Remdamasis tokiu teiginiu,

Berengaras bandė pagrįsti, kad per konsekraciją duona ir vanduo netampa Kristaus kūnu ir krauju. Lanfrankas, priešingai nei Berengaras, įrodinėjo, jog fiziniam kūnui nebūtina keistis, kad pasikeistų Eucharistijos tikrovė. Besitęsianti diskusija vedė į tai, jog pirmą kartą teologijoje buvo bandoma taikyti logikos ir gramatikos mokslus, t.y. dialektikos taisyklės buvo pradėtos naudoti aiškinant tikėjimo tiesas.

Vienas garsiausių Lanfranko mokinių – Anzelmas Kenterberietis, pradėjęs dėstyti Beko mokykloje. Įkvėptas savo mokytojo, jis parašė vadovėlį – logikos pradžmėnų traktatą *De grammatico*.³

DE GRAMMATICO

Šis semantikos vadovėlis ankstyvųjų viduramžių verbalinėje mokykloje tapo pagrindine didaktine priemone jaunuomenės intelektiniam lavinimui, kuris buvo pagrįstas dialogo principu. Dialogas, kaip didaktinis metodas, buvo taikomas mokant religinių tiesų, viena vertus, kad mokinio atsakymai iš anksto atitiktų suformuluotą teiginį, ir, kita vertus, kad pokalbio metu atsiskleistų įvairių pažinimo sričių, tarp jų ir teologijos, tarpusavio ryšiai.

Anzelmas, rengdamas šį vadovėlį, vylėsi parašyti ne traktatą apie gramatiką ar asmeninį gramatiko gyvenimą, bet atskleisti semantines ir ontologines problemas, kurias nagrinėjo Aristotelis, remdamasis *grammaticus* (išmanantis gramatiką) samprata. Taigi Anzelmo veikalas *De grammatico* yra originali Aristotelio semantikos, pateiktos *Kategorijose*, traktuotė ir plėtra, t.y. kalbinių reiškinių sis-

teminių ryšių nustatymas ir jų kaita. Svarbiausias Anzelmo nuopelnas *De grammatico*, kaip pažymi Alain de Libera, yra „išvalga, nuo kurios prasideda kelis šimtmečius truksiančios viduramžių spekuliacijos“⁴. Be to, Anzelmas plėtojo Aristotelio semantiką, remdamasis Donato, Prisciano ir kt. gramatikų naudojamomis sąvokomis. *De grammatico* galime laikyti vienu pirmųjų viduramžių traktatų, kuriame glaudžiai persipina Aristotelio logika ir stoikų gramatika, padėjusi naujai suvokti Dievo esybę, pasaulio kūriniją ir žmogaus ugdymo slėpinį.

Vadovėlio pirmo skyriaus paantraštė *An grammaticus sit substantia, an qualitas*⁵ (ar *grammaticus* [išmanantis gramatiką] yra substancija, ar kokybė) verčia skaitytoją diskutuoti, nes, pasak Alain de Liberos, „traktato *De grammatico* pavadinimas beveik neišverčiamas ir atspindi jo paties betarpiškos kilmės ne-

vienareikšmiškumą“⁶. Pats terminas *grammaticus* gali atlikti daiktavardžio ir būdvardžio funkcijas, nes, kaip pažymi Anzelmas, „kiekvienas gali būti daugiau ar mažiau *grammaticus* [išmanantis gramatiką], bet joks žmogus nėra daugiau ar mažiau žmogus“⁷. Tokį aiškinimą Anzelmas grindė Aristotelio traktato *Kategorijos* teiginiu, pažyminčiu, kad „apie subjektą – tam tikrą žmogų – kalbama kaip apie žmogų, bet žmogaus nėra jokiam subjekte <...> tam tikra gramatika glūdi subjekte – sieloje, bet apie jokią subjektą nekalbama kaip apie tam tikrą gramatiką.“⁸ Aiškumo dėlei sąvoką *gramatika* Aristotelis lygina su sąvoka *baltumas*: „tam tikras baltumas glūdi subjekte – kūne (juk kiekviena spalva glūdi kūne), bet apie jokią subjektą nekalbama kaip apie tam tikrą baltumą.“⁹

Jau pirmajame *Kategorijų* skyriuje Aristotelis apibūdina vardažodžių leksinių modalumą, kurį išreiškia homonimai

(vienvardžiai), sinonimai (bendravar-džiai) ir paronimai (išvestiniai) kaip tam tikrų daiktų (dalykų) pavadinimai. Aptardamas homonimiką, kaip dalykus, turinčius „tik tą patį pavadinimą, o tą pavadinimą atitinkantį esmės apibrėžimą – skirtingą“¹⁰ ir sinonimiką, kaip dalykus, „kurių ir pavadinimas, ir jį atitinkantis esmės apibrėžimas yra vienodi“¹¹, jis įveda trečią sąvoką – paronimiką. Ši sąvoka yra būdinga tam tikriems esiniams, „kurie gauna pavadinimą iš kokio nors dalyko, atitinkantį jo pavadinimą, bet turintį kitokią galūnę“¹². Tokia paronimikos samprata Anzelmą priver-tė susimąstyti, kaip du daiktai (o ne žo-džiai) vienas nuo kito gali skirtis links-niu. Aristotelis, norėdamas paaiškinti šį skirtumą, pateikė *grammaticus* (išmanan-tis gramatiką) pavyzdį: „pavadinimas *grammatikas* yra kilęs iš *grammatikos*“¹³. Šis pavyzdys paskatino Anzelmą parengti traktatą *De grammatico*.

VARDAI IR ŽODŽIAI

Tenka pabrėžti, jog Aristotelio se-mantinės idėjos ankstyvaisiais viduram-žiais grindė scholastinę pažinimo teori-ją, kurioje persipynė dialektikos ir logi-kos mokslai. Tokia gnoseologine teorija ankstyvojoje scholastikoje siekta protu pagrįsti apreiškimo tiesas. Šios tiesos buvo priimamos kaip duotos iš anksto (*a priori*) ir įrodomos scholastiniu meto-du, nepriklausomai nuo mąstomojo tu-rinio. Scholastinis metodas buvo parem-tas sintaksine ir semantine minties sklai-da, kuri, pasak Romano Plečkaičio, „operavo loginių formų pagrindą suda-rančia struktūros *giminė-rūšis* abstrakci-

ja“¹⁴. Apreiškimo tiesų loginė analizė dažniausiai prasidėdavo vardų ir žo-džių santykių komentavimu, pateikiant nemaža gramatikos žinių. Formuluo-jant teiginius, dėmesys buvo kreipiamas į logikos taisykles ir gramatinių formų įvai-rovę bei jų sąsambius. Viduramžių lo-ginėje semantikoje žodžiai buvo dviejų rūšių. Vieni jų turėjo siaurą reikšmę, kaip konkretūs vardažodžiai, pvz.: *žmo-gus*, *baltas*. Kiti buvo traktuojami kaip sinkategorematiniai terminai, t.y. žo-džiai, pvz.: *kiekvienas*, *yra*, *arba*, turintys gan plačią reikšmę. Dialektikai, anali-zuodami šiuos terminus – žodžius, ban-

dė nustatyti pastovią jų reikšmę arba, kitaip tariant, konstantą ir vartojimo būdą. Vis tai plėtė loginės semantikos tyrinėjimų erdvę. Loginės semantikos raišai nemaža įtakos turėjo ir supozicijos teorija, kurioje buvo išplėtos daiktavardinių terminų vartojimo ribos. Analizuojant ryšius tarp žodžių ir tais žodžiais žymimų objektu, atsirado įvairios žodžių reikšmės.

Loginė semantika scholastinėje mokykloje skatino aktyviuosius mokymo metodus. Disputų, diskusijų ir ginčų metu reikėjo ne tik logiškai, bet ir patraukliai bei vaizdžiai pagrįsti reiškiamą mintį. Antano Maceinos pastebėjimu, „vaizdingumo svarba pažinimui viduramžiams buvo žinoma <...>, nes vaizdingas žodis viduramžiais buvo pagrindinė ugdymo priemonė“¹⁵. Visa scholastinė pažinimo teorija, pasak Umberto Eco, glaudžiai siejosi „su savo laikmečio simboline pasaulėjauta kaip pedagoginės sistemos išraiška ir kultūrine politika, siekiančia panaudoti tipiškus epochos mentalinius procesus“¹⁶.

Anzelmas, komentuodamas Aristotelio *Kategorijas*, siekė atskleisti, kad sąsajos tarp formos ir substancijos yra analogiškos esinio ir jo esmės dialektikai. Norėdamas išryškinti kalbos priemonėmis žmogaus santykį su tikrove, Anzelmas atkreipė dėmesį į Aristotelio leksiką, kurioje užkoduota esinių reiškianti žodžio forma, išlaikanti turinio ir raiš-

kos substancijas. Aristotelis kategorijas siejo ne tik su kalba, bet ir su būtimi. Jis buvo įsitikinęs, kad esiniai yra siejami su žodžiais, o kalba atspindi ne tik esinių savybes, bet ir santykius tarp esinių ir reiškinių. „Santykinais vadinami tokie dalykai, apie kuriuos sakoma, kad jie yra tuo, kas jie yra, tik ko nors kito atžvilgiu arba susiję su kuo nors kitu.“¹⁷

Žodžiai ir vardai, pasak Aristotelio, turi apibrėžtas reikšmes, o intelektualinės sielos gebėjimas mąstyti formas vaizdiniais¹⁸ padeda kurti naujas prasmes. Kalbą Aristotelis apibūdina kaip „sugebėjimą mintį išreikšti žodžiais“¹⁹. Pasak Hanso-Georgo Gadamerio, „Sąvokų istorija turi sekti minties judėjimą, kuris nuolat peržengia įprastinę kalbos vartoseną ir išlaisvina žodžių reikšmines kryptis iš pirminės jų vartojimo srities, išplėsdamas ar susiaurindamas, palygindamas ar atskirdamas“²⁰, tuo būdu suteikia kalbai poetinės metaforos daugiareikšmiškumą. Metafora, kaip pažymi Aristotelis, tai gebėjimas „vardo, žyminčio vieną daiktą, priskyrimas kitam daiktui“²¹, o jomis naudotis, tai reiškia „sugebėti išvelgti daiktų panašumus“²². Metafora klausytojui/skaitytojui leidžia atskleisti ir apibūdinti tikrovės dimensijas. Remiantis Algio Uždavinio mintimi, galime teigti, jog „Aristotelio kategorijos pagrindžia peripatetikų logiką, o pastaroji metafiziką“²³, kurios imanentinius bruožus atskleidžia kalba.

VARDAŽODŽIŲ PRASMĖS IR RŪŠYS

Anzelmo traktatas prasideda mokinio klausimu, *kas yra de grammatico: sa-vybe ar substancija?*²⁴ kadangi jam neiš-

kios dvi to paties vardažodžio skirtingos prasmės. Kaip pastebi Alain de Libera, „Anzelmui pavyks jas suderinti,

įvedant semantinės referencijos teorijos principą, kurio nežinojo nė vienas šaltinis.²⁵ Gramatika, besiremddama semantinės referencijos principu, savo lingvistinėmis išraiškos formomis, kurios parremtos loginiais ryšiais, atskleidžia santykį tarp vienetinio termino ir juo nurodomo objekto.

Anzelmas, rengdamas *De grammatico*, buvo gerai išstudijavęs ne tik Aristotelio traktatus: *Kategorijos* ir *Apie aiškinimą*, bet ir Prisciano gramatiką. Priscianas, sekdamas stoikais, VI a. parašė išsamiausią lotynų kalbos vadovėlį *Institutiones grammaticae (Gramatikos pagrindai)*.²⁶ Viduramžiais šis vadovėlis buvo vienas iš dažniausiai naudojamų mokyklose. Jame Priscianas išskiria tris vardažodžių rūšis: individų vardus (*propria*) bei gyvų/negyvų daiktų vardus (*vocabula*) ir abstrakčių sąvokų vardus (*appellativa*), predikuotus daugeliui individų. Šios vardažodžių rūšys turi bendrą semantinę ypatybę, kuri atskleidžia ir substanciją, ir jos savybę.²⁷ Kaip pastebi A. de Libera²⁸, Aristotelium vardažodžiai yra dviejų rūšių: apibūdinantys pirminę substanciją, kaip atskirus konkrečius daiktus, turinčius apibrėžtą reikšmę, ir atskleidžiantys antrinę substanciją, kaip esinių rūšis arba gimines: „po pirminių esmių [substancijų] antrinėmis esmėmis [substancijomis] mes laikome tik rūšis ir gimines, nes iš to, kas pasakoma, tik jos parodo pirminę esmę [substanciją].“²⁹ Antrinės substancijos neturi savarankiško egzistavimo, kadangi jas sudaro pirminių substancijų rūšys ir šių rūšių giminės: „Jei kas norėtų apibrėžti pirminę esmę [substanciją], kas ji

yra, tai suprantamiau ir tinkamiau ją apibrėžtų rūšimi negu gimine.“³⁰

Vardažodžiai nurodo pirminių bei antrinių substancijų bendruosius požymius ir savybes. Tai patvirtina Aristotelio teiginys, kad *baltas reiškia tik savybę*.³¹ A. de Libera teigimu, žodžio *baltas* reikšmė nėra visuotinai apibendrinanti, nes Aristotelis nesako, kad visi bendriniai vardažodžiai žymi būdingą savybę ar išreiškia subjekto ypatumą. Aristotelis pabrėžia, kad pirminėms substancijoms būdinga apibrėžta reikšmė, nes jos žymi konkretų esinį. Antrinėmis substancijomis „yra pasakomas ir apibrėžimas, ir pavadinimas, nes žmogaus apibrėžimas tinka paskiram žmogui, taip pat tinka ir gyvos būtybės apibrėžimas“³², t.y. antrinės substancijos turi vieną ir bendrą vardą, kuris būdingas keletui individų, pvz. kaip *medis* ar *augalas*. Rūšis ir giminė, kaip antrinės substancijos charakteristika, semantiškai funkcionuoja ne kaip konkretūs žodžiai, pvz. kaip *baltas* „*baltumas* čia nieko daugiau nereiškia, kaip tik kokybę“³³, bet kaip savybės substancija.

Substancijų ir rūšinių skirtumų pagrindu Aristotelis, pasak A. de Libera, „stengiasi suklasifikuoti realybes, atskirdamas *tai, ką jos reiškia*, ir *tai, kam jas galima priskirti*“³⁴. Tokia realybių klasifikacija viduramžiais tapo teologų bei dialektikų diskusijų objektu, į kurias aktyviai įsijungė ir Anzelmas. Bene didžiausias Anzelmo nuopelnas viduramžių semantikai yra tas, jog jis bandė Prisciano išskirtiems vardažodžiams taikyti Aristotelio kategorijų teoriją, kurią analizavo *De grammatico* traktate.

DIDAKTINIS DIALOGAS

Anzelmas, atskleisdamas *žmogaus ir grammaticus* reikšmes, traktate kelia klausimą, kaip šios dvi reikšmės sudaro vieną visumą. Šią problemą Beko mokykloje jis kartu su savo mokiniais sprendžia didaktinio dialogo forma. Tokia mokymo forma Anzelmas siekė parengti būsimą teologą kaip oratorių, kuris giliai suvoktų religines tiesas ir gebėtų jas logiškai pagrįsti. Dialogą tarp mokytojo ir mokinio jis konstruoja taip, kad semantinių terminų išsiaiškinimu būtų suinteresuotas pats mokinys. Mąstymo kliūtys, atsiradusios dėl abstrakčių vardažodžių suvokimo, verčia mokinį abejoti, kaip galima būdvardžius atskirti nuo daiktavardžių, kokiais kilminiais ryšiais jie susiję. Ši problema mokiniui iškilo, formuluojant išvadą, kad kiekvienas *grammaticus* yra substancija. Tokią išvadą jis grindė remdamasis dviem priimtais silogizmo teiginiais: kiekvienas *grammaticus* yra žmogus, kiekvienas žmogus yra substancija.³⁵ Be to, mokiniui rūpėjo išsiaiškinti, ar filosofai teisūs, esinius skirstydami į dešimt kategorijų: substanciją ir devynias akcidenčijas. Tokiu atveju filosofams *grammaticus* yra tik savybė. Tikėdamasis kartu su mokytoju atrasti tiesą, mokinys teigia, kad „*grammaticus* turi būti arba substancija, arba savybė. Tai yra, jei tai viena iš jų, tai negali būti kita, ir, jei tai ne viena iš jų, tai turi būti kita; todėl, atitinkamai, tai, kas patvirtina vieną iš alternatyvų, tuo pačiu paneigia kitą, o tai, kas daro viena iš jų silpnesnę, daro kitą stipresnę. Dabar, kadangi tik viena iš alternatyvų gali būti teisinga, norėčiau, kad pa-

aiškintumėte, kur glūdi klaida, ir tuomet aš galėsiu suprasti tiesą.“³⁶ Mokytojas pritaria mokinio argumentams, tačiau nesutinka su jo mintimi, kuri liudytų, kad viena iš alternatyvų yra neteisinga, todėl paprašo mokinio savo išvadai pateikti galimus prieštaravimus. Tokie prieštaravimai buvo paremti ne logikos dėsniais, bet „visuomet teisingo mąstymo būvio samprata“³⁷. Viduramžių dialektikai mokymo procese pripažino trejų mąstymo būvį. Pirmieji mąstymo būviai skatino pašnekovą teisingai mąstyti, todėl jie buvo vadinami taisyklingais arba įrodančiais. Antriesiems – būdingos mąstymo klaidos, todėl jie buvo vadinami sofistiniai. Tretieji, dialektiniai, pokalbio dalyvius kreipė ginčui, kurio metu reikėjo mokėti apginti teisingą ar klaidingą teiginį. Dialektinis mąstymo būdas atskleidė pašnekovo tikėjimą, nuomonę, abejojimą bei spėliojimus. Anzelmo *De grammatico* mokinio atsakymai iliustruoja trečiąjį mąstymo būvį. Šis mąstymo metodas Anzelmui buvo priimtinas, kadangi jis rėmėsi Aristotelio ir Boetijaus tradicija. Tai iliustruoja ir mokinio atsakymas, kad: „Joks *grammaticus* negali būti mąstomas be gramatikos, o bet kuris žmogus gali būti mąstomas be gramatikos. Ir dar: kiekvienas *grammaticus* gali būti daugiau ar mažiau [išsilavinęs], bet joks žmogus negali būti daugiau ar mažiau [žmogus]. Todėl iš abiejų teiginių porų galima padaryti tą pačią išvadą, būtent, joks *grammaticus* nėra žmogus.“³⁸ Taip traktuojamas tikrovės pažinimas rodo, kad įprastas viduramžių mokymas buvo paremtas tam

tikra logikos kalba, panaudojant *lygiavertumo* ir *ekvivalencijos* terminus. *Lygiavertumu* buvo siekiama pagrįsti tik tei-

ginių teisingumą ar klaidingumą, o *ekvivalencija* – nustatyti teisingumą tiek tarp vardų, tiek ir tarp teiginių.³⁹

TEIGINIŲ LOGIKA

Anzelmo dialektikos mokymas ugdytinius vedė prie teiginių logikos studijų. Teiginiais buvo reiškiamas mintis, kuri galėjo būti teisinga arba klaidinga. Traktato *De grammatico* VI skyriuje atskleidžiamas loginių ryšių perteikimas įprastine kalba ir lygiavertiškų teiginių taikymas silogistikoje. Dialektikai tuo laikotarpiu teiginių teorijoje didelį dėmesį skyrė loginiam neigimui, kuriuo remiantis buvo sudaromos lygiavertės teiginių formos ir nustatomas teiginio teisingumas arba klaidingumas. Loginis neigimas silogistikoje buvo taikomas pagal tam tikras taisykles, kurios mnemonine forma buvo nusakomos sutrumpintai: *prae contradic*; *post contra*; *prae postque subalter* (prieš prieštaravimą; po priešingumo; prieš ir po subordinacijos), t.y., kaip pažymi R. Plečkaitis, „jei neigimas reiškiamas prieš – sukuria prieštaravimą, jei reiškiamas po – sukuria priešingumą, jei reiškiamas prieš ir po – sukuria subordinaciją.“⁴⁰ Kai teiginiai buvo grindžiami prieštaravimo santykiu, tai neigimas turėjo būti prieš subjektą. Jeigu teiginiai sudarė priešingumo santykį, tai neigimas buvo reiškiamas po subjekto. Kai teiginiai buvo formuluojami subordinacijos santykiu, tai neigimas buvo ir prieš subjektą, ir po jo.⁴¹

Anzelmo didaktinis dialogas skatino mokinius savarankiškai atrasti neigimo vietą bendrojoje mąstymo logikoje. Su-

pradamas mokymą kaip žmogaus lavinimo arba mokslinio tyrimo metodą, Anzelmas naudojosi loginėmis ir dialektinėmis pratybomis, kurių metu pateikdavo mokiniams silogizmų sprendimų pavyzdžius, prašydamas juos pagrįsti arba paneigti. *De grammatico* VI skyriuje Anzelmas prašo mokinį paneigti tokį silogizmą: „Kiekvienas *grammaticus* pripažįstamas [tokiu] dėl tam tikrų jo savybių; joks žmogus negali būti pripažintas [tokiu] dėl tam tikrų jo savybių; vadinasi, joks žmogus nėra *grammaticus*.“⁴²

Mokinys, remdamasis silogizmų teorija, samprotavo, jog norint paneigti, kad joks žmogus nėra *grammaticus*, reikia atkreipti dėmesį į sąvoką *protingas*, kuri atskleidžia žmogaus savybę ir yra silogizmo pirmoji prielaida. Antroji silogizmo prielaida būtų ta, kad joks žmogus, kaip asmuo, nėra savybė. Šios silogizmo prielaidos veda prie išvados, kad žmogus nėra *protingas*, nes žmogus suvokiamas ne kaip tam tikra savybė. Analogiškai mokinys traktuoja ir mokytojo pateiktą silogizmo *grammaticus* pavyzdį. Aptardamas šį silogizmą, mokinys teigė, kad *grammaticus*, kaip savybė neapibūdina žmogaus esmės. Norint įrodyti, pasak mokinio, kad žmogus yra *grammaticus*, reikėtų remtis bendru terminu, kuris apibrėžtų žmogų, kaip subjektą, ir atskleistų jo savybę.

Mokytojas, remdamasis loginės sekos teorija, pokalbio metu su mokiniu išryškina neigimą, kaip vieną iš teiginio įrodymo principų, be to, keičia silogizmo figūras, kad iš teiginio apie vieną objektą būtų suformuluojama išvada, kuri būtų adekvati visiems tos pačios giminės objektams. Pavyzdžiui, traktato XII skyriuje⁴³ konstatuojama, jog terminas *žmogus* gali turėti dvejopą reikšmę: kaip daugybės žmonių *apeliatyvinis* vardažodis ir tai, kas yra kiekvienas žmogus. Analogiškai samprotaujama ir apie terminą *grammaticus*, teigiant, jog *grammaticus* nereiškia, kad *žmogus ir gramatika yra viena*. Gramatika *per se* reiškia akcidenaciją, ir per tą akcidenaciją, t. y. *per aliud* (per ką kita), – *grammaticus*, kaip subjektą, žmogų. Toks Anzelmo terminų ir jų savybių aškinimas atspindi loginės semantikos specifiką ankstyvosios scholastikos mokykloje. Anzelmas, analizuodamas konkrečius akcidentinius terminus, pastebi, kad tarp jų išryškėja semantinis atotrūkis: jie išreiškia savybę, tačiau ji nėra apibūdinama; jie paży-

mi subjektą, tačiau tiesiogiai jo neišreiškia. Vadinasi, Anzelmo terminas *grammaticus* reiškia *išmanantį gramatiką* ir netiesiogiai (*indeterminate*) nurodo žmogų, kuris išmano gramatiką.

Tęsdamas pokalbį, mokytojas mokiniiui nori atskleisti, kad Aristotelis *Kategorijose* pabrėžia tik substancinę vardažodžio reikšmę. Plėtodamas Aristotelio logiką, Anzelmas traktate mokytojo samprotavimais įtvirtina vardažodžio *apeliatyvinę* funkciją per dvigubą diferencijavimą. Vardažodžiuose atskiriama reikšmė ir pavadinimas bei išskiriama tiesioginė (*per se*) ir netiesioginė (*per aliud*) vardažodžio reikšmė.

Taigi, pasak A. de Libera, „vardažodis *grammaticus* pažymi substanciją, kurią jis reiškia *per aliud*, ir *per se* reiškia akcidenaciją, kurios jis neįvardija: toks dvigubas konkretaus akcidenacinio žodžio signifikatų atskyrimas, priešpastatomas tokių vardažodžių kaip „žmogus“ *ut unum et principaliter*, nėra sutapatinamas su reikšmės ir pavadinimo atskyrimu, – priešingai, jis jo reikalauja.“⁴⁴

IŠVADOS

1. *De grammatico* – pirmasis viduramžių kūriny, praplėtęs lotyniškosios semantikos lauką. Šiame traktate Aristotelio kategorijų logika persipina su stoikų gramatika, suteikusi pagrindą naujai traktuoti minties ir teksto semantines bei ontologines problemas, kurios buvo paremtos referencijos teorijos principu.

2. Scholastinėje semantikoje reikšmės samprata buvo grindžiama tik vardu ir terminų analize, atsiribojant nuo teiginio reikšmės. Vardų ir terminų reikšmė bu-

vo suvokiama kaip santykis tarp vardo ir tuo vardu žymimo objekto, o prasmė buvo reiškiamą objekto požymiais arba savybėmis.

3. Modifikuodamas Aristotelio substancijos sampratą, Anzelmas į scholastinę pažinimo teoriją įvedė sąvokinį mąstymą, kuriame užkoduotas semantinis loginių ryšių perteikimas. Tokioje gnoseologijoje esinys išreiškiamas gramatine forma, kurią apibūdina turinio ir raiškos substancijos.

4. Anzelmas scholastinę logiką grindė neiginio principu, įvesdamas į silogistiką dvigubo diferencijavimo *apeliatyvinę* funkciją, kuri reikalavo pavadinimą atskirti nuo reikšmės, o pačią vardažodžio reikšmę traktuoti tiesiogiai (*per se*) ir netiesiogiai (*per aliud*).

5. Traktate *De grammatico* teiginių lo-

gikos mokymas buvo paremtas didaktiniu dialogo principu. Jis formavo silogistinę mokymo kryptį, kuri reikalavo tarp analizuojamų reiškinių atrasti loginius ryšius ir remiantis tam tikrais argumentais juos pagrįsti arba atmesti. Toks mokymas formavo būsimų Vakarų Europos viduramžių universitetų studijų pobūdį.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Levas Karsavinas. *Europos kultūros istorija*. – Vilnius: Vaga, t. 2, 1994, p. 350.
- ² Žr. Aristotelis. *Kategorijos // Rinktiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1990, p. 59.
- ³ Sancti Anselmi. *Dialogus. De grammatico // Opera omnia*. Ed. Migne, Patrologiae cursus completus, Series latina, t. 158. – Paris, 1853 p. 561–582.
- ⁴ Alain de Libera. *La philosophie médiévale*. – Paris: PUF, 1993, p. 294.
- ⁵ Sancti Anselmi. *Dialogus. De grammatico*, p. 561
- ⁶ Alain de Libera. *La philosophie médiévale*. – Paris: PUF, 1993, p. 293.
- ⁷ Sancti Anselmi. *Dialogus. De grammatico*, p. 562.
- ⁸ Aristotelis. *Kategorijos*, p. 25–26.
- ⁹ Ten pat, p. 26.
- ¹⁰ Aristotelis. *Kategorijos*, p. 25.
- ¹¹ Ten pat.
- ¹² Ten pat.
- ¹³ Ten pat.
- ¹⁴ Romanas Plečkaitis. Viduramžių mąstymo būdo teorijos paminklas // Petras Ispanas. *Logikos traktatai*. – Vilnius: Pradai, 2002, p. 260.
- ¹⁵ Antanas Maceina. *Pedagoginiai raštai*. – Kaunas: Šviesa, p. 660.
- ¹⁶ Umberto Eco. *Menas ir grožis viduramžių estetikoje*. – Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 85.
- ¹⁷ Aristotelis. *Kategorijos*, p. 37.
- ¹⁸ Žr. Aristotelis. *Apie sielą // Rinktiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1990, p. 394.
- ¹⁹ Aristotelis. *Poetika // Rinktiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1990, p. 286.
- ²⁰ Hans-Georg Gadamer. *Istorija. Menas. Kalba*. – Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 119.
- ²¹ Aristotelis. *Poetika*, p. 306.
- ²² Ten pat, p. 310.
- ²³ Algis Uždavinys. *Simbolių ir atvaizdų interpretacijos problema senovės civilizacijose*. – Vilnius: Sophia, Vilnius, 2006, p. 96.
- ²⁴ Žr. Sancti Anselmi. *Dialogus. De grammatico*, p. 561.
- ²⁵ Alain de Libera. *La philosophie médiévale*, p. 295.
- ²⁶ Žr. Prisciani Grammatici Caesariensis *Institutionum grammaticarum* Libri XVIII, vol. I, II. Ex recensione Martini Hertzii. – Lipsiae in Aedibus B. G. Taubneri, 1855, 1859.
- ²⁷ Proprium est nominis substantiam et qualitatem significare. Hoc habet etiam appellatio et vocabulum : ergo tria una pars est orationis // Prisciani Grammatici Caesariensis *Institutionum grammaticarum*, vol. 1, lib. II, 18, p. 55.
- ²⁸ Žr. Alain de Libera. *La philosophie médiévale*, p. 295.
- ²⁹ Aristotelis. *Kategorijos*, p. 29.
- ³⁰ Ten pat, p. 28.
- ³¹ Žr. Aristotelis. *Kategorijos*, p. 30–31.
- ³² Ten pat, p. 29.
- ³³ Aristotelis. *Kategorijos*, p. 31.
- ³⁴ Alain de Libera. *La philosophie médiévale*, p. 296.
- ³⁵ Žr. Sancti Anselmi. *Dialogus. De grammatico*, p. 561.
- ³⁶ Ten pat.
- ³⁷ Romanas Plečkaitis. *Lietuvos filosofijos istorija. T 1: Viduramžiai – Renesansas – Naujieji amžiai*. – Vilnius: KFMI, 2004, p. 323.
- ³⁸ Ten pat, p. 562.
- ³⁹ Žr. Romanas Plečkaitis. *Lietuvos filosofijos istorija. T 1: Viduramžiai – Renesansas – Naujieji amžiai*. – Vilnius: KFMI, 2004, p. 320–323.
- ⁴⁰ Ten pat, p. 326.
- ⁴¹ Žr. ten pat, p. 327.
- ⁴² Sancti Anselmi. *Dialogus. De grammatico*, p. 564.
- ⁴³ Žr. ten pat, p. 570–571.
- ⁴⁴ Alain de Libera. *La philosophie médiévale*, p. 297.